

Vikingar förr och nu

Under sommren 1999 kunde solleröborna och alla andra intresserade under några veckor följa en arkeologisk utgrävning vid Bengtsarvet av vad som till slut inte visade sig vara ett gravröse. Däremot var det ett odlingsröse, och de insamlade jordproverna kommer så småningom att kunna berätta om jordbrukets historia på Sollerön. Andra av stenrösen på fälten utefter fornlämningspromenaden, som startar vid hembygdsgården, är emellertid gravar från århundradena omkring 900-1000 e.Kr. Är det vikingar som ligger begravda i rösen?

Jag tänker besvara frågan med varken ett entydigt "ja" eller "nej", utan jag tänker i stället visa hur frågan "Vad är vikingar?" inte har något svar, eller rättare sagt, frågan har många svar. Begreppet "vikingar" är mångtydigt. Efter det att den insikten är vunnen går det att fundera över om frågan "Fanns det vikingar på Sollerön?" är meningsfull eller inte, och om den är viktig eller inte.

Ordet "viking"

Det är faktiskt okänt vad själva ordet "viking" betyder. Förslagen är många: folk från Viken, det vill säga från Bohuslän och landet runt Oslofjorden; de som ligger i vikar och väntar eller lurpassar; de som har avvikit hemifrån; sådana som man träffar på wic-platser, det vill säga handelsplatser i England.

Ordet användes i områdena runt Nordsjön under vikingatiden. Det förefaller vara ett västeuropeiskt ord, även om det också finns inristat på några runstenar i Sverige från 1000-talet. Ordet finns däremot inte i östeuropeiska skriftliga källor. Motsvarigheten till vikingarna i väster var "rus". Ordet kommer kanske från det finska ordet "Ruotsi" för Sverige, vilket kanske i sin tur har med Roslagen att göra.

Vikingar som stereotyp

Ordet "viking" ger associationer. Det är lätt att se män och manlighet framför sig. Vikingar har hjälmar, svärd och yxor. De seglar i drakskepp med svällande, randiga segel. De är på väg mot plundring och krig, eller så är de ute på handelsfärder från Kaspiska havet i öster till Atlanten i väster, från Ishavet i norr till Medelhavet i söder.

Vikingarna mejslade korthuggna texter på runstenar och framsade kärva kväden vid gästabuden i hövdingarnas hallar. Sagor diktades om vikingatidens hjältar och nedtecknades av lärde islänningar i skenet av talgdankar, innan de sista minnesgoda berättarna hade blivit senila.

Vikingarna var också frejdiga kolonisatörer. De seglade med kvinnor och barn, boskap och såkorn, till England, Irland, Skottland, Island, Grönland och Amerika. De erövrade land och grundade städer. De präglade sina nya hemtrakter med sina seder och sitt språk. Det är därför man på engelska säger "window" efter vikingarnas nordiska "vindöga".

"För nordmännens raseri, bevare oss, milde Gud", bad man i klostren på vikingatiden. För en del år sedan övervägde SAS att ta bort vikinganamnen på sina flygmaskiner, därför att de penningstarka amerikanska passagerarna blev rädda för rån och våldtäkt. "Tell me, have you got the same problems with the Vikings here as we have got with the Blacks back home?" lär frågan ha ställts i en turistbuss på väg mot Vikingskibhuset i Oslo.

Alla - också minsta barn (bild 1) - vet vad vikingarna var för ena, tills man börjar fundera på saken. Var alla vikingar krigare och köpmän? Kunde kvinnor, barn och åldringar vara vikingar? Talade alla vikingar något nordiskt språk? Bodde det vikingar på Sollerön?

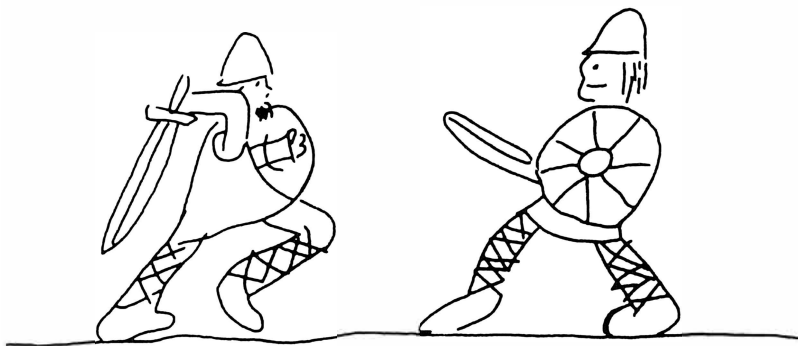

Bild 1. Illustration i "Vikingposten" 1984 av Morten Mælvæ Lauritzen i Bryn Skole i Bærum, nära Oslo i Norge.

Vikingatiden i skrifthistorien

I historieskrivningen är vikingatiden avgränsad av dramatiska händelser. Tidens början är bestämd av överfallet på Lindisfarne kloster i England år 793, då folk i Västeuropa fick lära sig något nytt. När vikingatiden lämpligen kan anses vara slut är skrifthistorikerna inte ense om. Ett förslag tar fasta på slaget vid Stiklastad 1030, ett annat på slaget vid Stamford Bridge 1066.

Det finns flera förslag, men det kan vara mindre viktigt just vilket år en händelse inträffade, som gjorde att vikingatiden började eller slutade. De av mig valda exemplena på förslag säger emellertid något viktigt om vikingatiden. Under några århundraden från 700-talet till 1000-talet skedde stora samhällsliga och kulturella förändringar inom Norden.

Lindisfarne kloster plundrades av några skeppsbesättningar, som ville fylla skeppens förråd, berika sig med silver och guld och fånga slavar att sälja. De var barbarer och hedningar, som inte begrep att respektera kyrkans och klostrets okränkbarhet. Det gjorde i allmänhet engelsmännen själva, även om de i övrigt slog ihjäl varandra vid påfallande anledning.

Vid Stamford Bridge stupade den norske kungen Harald Hårdråde under ett storstilat försök att bemäktiga sig också den engelska kungtronen. Vid Stiklastad stupade Olav Haraldsson, som snart efter sin död skulle bli det norska nationalhelgonet Olav den helige. Han hade tidigare varit norsk kung, och gjorde 1030 ett försök att återta riket.

Den skrifthistoriska forskningen om vikingatiden handlar om uppkomsten av de nordiska kungarikena och om hur de inordnades i den kyrkliga gemenskapen i Europa. Hedniska hövdingar hade varit ledare vid blotgillena, talat vid tingen, och uppträtt i spetsen för beväpnade följen. Kristna kungar med biskopar kuvade hövdingarna, krävde in skatter och organiserade rikena.

Den arkeologiska vikingatiden

De arkeologiska fynden från vikingatiden är ordlösa, stumma. De säger inget av sig själva, utan den nutida betraktaren har att tala för dem. Då berättar de om att väva tyger, laga mat, smida klinknaglar, byta en takstolpe i huset, kamma lössen ur håret, slakta smågrisar, väga silvermynt, bränna mormor på begravningsbål tillsammans med hennes katt och två tackor ur fåhuset, ärja åkern, gjuta remsöljor, plissera linne, snida träskedar, baka bröd, dreva båten, stänga gårdsgård, peta sig i öronen, vända en kulting på stekspett, ta fram de gnistrande glasbägarna till gästbudet, trampa blåsbälgen vid blåsterugnen, ha reumatism och allt annat som berättar om mänskligt liv och kiv, om att vara människa.

Den arkeologiska vikingatiden, period VIII-IX kallades den mera nyktert på 1800-talet, sägs börja när de nordiska hantverkarna började göra nya

sorters huvuden och fötter och svansar, som satt på djurkroppar som vreds och flätades på ett nytt sätt, där de snidades i båtstavar och sängstolpar, och när hantverkarna började smälta till glaspärlor av glasstänger från kontinenten i nya färger och former, och när de började smida spjutspetsar och svärds klingor och gjuta kvinnornas dräktspännen och -nålar i tidigare inte skådade former. Det var vid mitten eller mot slutet av 700-talet.

Under loppet av 1000-talet, tidigare i Danmark, senare i Dalarna, började människor följa de kristna gravritualerna. Man slutade att bränna eller jorda de avlidna iklädda deras vardags- eller gästbudskläder tillsammans med föremål ur hemmets eller gårdens kök och förråd, föremål för resa, strid, jakt och lek, föremål som visade mot släktskap, samhällsställning och prestige, föremål som påminde om sagor och myter, om gudarna, dödsriket och Ragnarök. De arkeologiskt utgrävda vikingatida gravarnas föremål fyller museernas montrar och magasin. Det gör inte de tidigmedeltida kyrkogårdarnas föremål. Kristna gravar är intressanta på sitt sätt, men de är i allmänhet föremålstomma. De fängslade inte tidigare generationers arkeologer, utan de bestämde att nu var vikingatiden slut.

Den arkeologiska vikingatidens människor är 10-12 generationer människor, kvinnor, män, barn, åldringar, vars hus, kläder, mat och hela föremålsvärld finns att gräva upp ur jorden, på otaliga platser i hela Norden, runt omkring i norra Europa och på någon enstaka plats i Nordamerika - och på Sollerön.

Nationalromantiken

Sagorna och myterna om vikingarna började berättas redan på vikingatiden. Under långa vinterkvällar runt härden berättade släktens äldste om gamla tider, och vid hövdingarnas gästbud förtjänade isländska skaldar en silverring för en väl framförd dikt eller saga, gärna om hövdingens eller hans förfäders liv och död eller om hjältar som växte till mytiska gestalter.

I början av 1800-talet skrev nationalskaldar som Erik Gustaf Geijer och Esaias Tegnér dikter, som blev lika lästa, välkända och omtyckta som dagens TV-serier:

Vid femton års ålder blev stugan mig trång,
där jag bodde med moder min.

(...)

Jag faders rostiga svärd tog i hand
och svor att erövra mig rike och land
uppå havet.

eller

Nu syns vikingaskepp, då är det äntring och strid,
det går hett under sköldarna till;
om du viker ett steg har du avsked från oss:
det är lagen, gör sen som du vill.

Vikingarna blev symboler inom de nordiska stater, som under 1800-talet var på väg att bli moderna, liberalt styrda, demokratiska nationalstater. De blev nostalgi och ideal för människor, som såg gamla värden gå förlorade i det framväxande industrialiserade och urbaniserade samhället, men de blev samtidigt framtidshoppningar för den framväxande borgerligheten. De var självklara kapitel i folkskolans läseböcker och i Grimbergs historia. De var nationalromantik (bild 2).

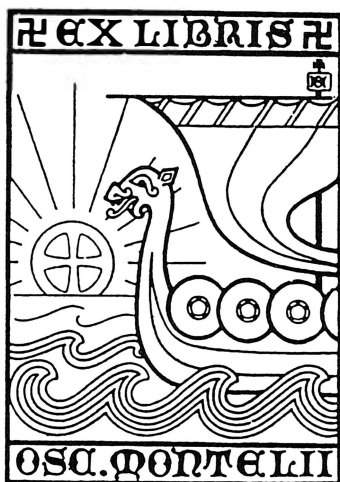

Bild 2. Oscar Montelius (1843-1921) är Sveriges mest ryktbare arkeolog. I sina böcker, som var många och ännu alla finns att låna i Vitterhetsakademiens bibliotek klustrade han sitt ex libris med ett vikingaskepp, som stävar fram över vågor av bronsåldersornamentik belyst av en uppgående hällristningarnas hjulkorssol. I de övre hörnen sitter numera tragiskt ökända och förbjudna symboler.

Affärsvärldens och sportens vikingar

I dag är vikingarna välkända och lättigenkännliga symboler för de nordiska länderna. De uppträder iklädda blågula hjälmar i publiken på landskamper i fotboll och ishockey, och de har en tendens att lägga till med sina långskepp i hamnen i städer, där det hålls näringslivsmässor med nordiskt deltagande.

Namnen och logotyperna för idrottsklubbar och privata firmor, men också för socknar och kommuner, är hämtade från vikingarnas värld (bild 3). Den som letar efter vikingar på Internet kommer att upptäcka, att sökordet leder till mera idrott än arkeologi.

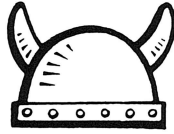

Bild 3. Detta är inte reklam för hembygdsföreningens sponsor.

Vikingarna har också blivit turistindustri, underhållning och kommersialism som TV-program, vikingabyar, vikingafester, souvenirer, böcker, serier och filmer, rollspel och rollspelsläger, museer, Birka och Gamla Uppsala. Många kommuner satsar i dag pengar på vikingar och vikingatiden. Inte sällan är det EU-pengar.

De nynazistiska vikingarna

Det slutande 1800-talets borgerliga och nationalistiska vikingaideal har inte bara blivit turistmagneter, idrottsklubbar och näringslivets ambassadörer.

Bild. 4. Det norska Quisling-partiet använde vikingarna för att peka på förebilder för norskhet, framtiden och könsroller.

Under mellankrigsåren blev vikingarna de högerextrema krafternas ideal för mannakraft, framåtanda och nordiskhet (bild 4). Vikingaidealet skulle återväckas, då de bruna skjortorna marscherade under de röd-vit-svarta fanorna. Hakkorset som en gång var ett universellt tecken för himmelsrikningarna, världens medelpunkt, tidens gång och pånyttfödelse är i dag förbjudet i lag att använda. Fantomens goda märke betyder sedan trettiotalet rasism och terror.

De isländska skaldernas levnadsregler i 'Havamal', Esaias Tegnérs 'Vikingabalk' och nutidens vikingarock bildar en obruten kedja av ett framhävande av ett vikingaideal, som genom ett årtusende har formulerats och omformulerats i dikt, konst, musik och vetenskap. Dagens nynazistiska mc-grupper och VAM-anhängare har en rik tradition av vikingar och vikingaideal att välja ur för att motivera och symbolisera sin främlingsfientliga propaganda och sina våldsaktioner.

Vikingar med och utan horn på hjälmarna

En viking utan horn på hjälmen är lika svår att känna igen som en skotte utan kilt eller en dalmas utan knätofsar. Det har under ett årtusende tecknats bilder av vikingar och vikingaideal med vitt skilda syften: nationalistiska, moraliska, främlingsfientliga och rasistiska, kommersiella... Det är i dag en omöjlig fråga att svara på vilka vikingarna var och hurdana de var som människor. Vikingarna var inte, de är. De är och har under århundraden varit otaliga olika föreställningar om vikingar och vikingatiden.

Kan inte då åtminstone den moderna historiska och arkeologiska vetenskapen berätta vilka vikingarna var på vikingatiden? Vad säger de historiska och arkeologiska källorna? Naturligtvis finns det beskrivningar av vikingatidens människor och samhälle i läroböcker och museiutställningar, och det lär väl gå att finna svar på det mesta i dem. Svaren såg emellertid ut på ett sätt för hundra år sedan, på ett annat för femtio år sedan, på ett tredje sätt i böckerna som skrivs i dag, och de kommer förstas att se ut på ett fjärde sätt i morgondagens böcker, och på ett femte om det fortfarande skrivs böcker om femtio år. Vetenskapen är en ständig diskussion, vars svar ständigt har varit och kommer att vara föränderliga. Det beror inte bara på att arkeologin gräver upp nya fynd som analyseras med nya metoder, eller på att skrifthistorien letar fram nya källor ur arkiven, utan det beror på att forskare i en ständigt fortgående diskussion vrider och vänder på nya idéer för hur arkeologiska fynd och skrifthistoriska källor skall tolkas.

Forskningen, eller forskarna, sitter inte på toppen av ett glasberg. De lever och arbetar mitt i ett samhälle med en överallt pågående kultur- och samhällsdebatt. De påverkas av idéer som stöts och blöts i gathörn och

sammanträdesrum, på arbetsplatser och kafferep, på tidningarnas ledarsidor och i TV-magasinet soffor. Föreläsningarna på kongresserna och artiklarna i facktidskrifterna är tidsdokument. De speglar sin tids idéer, och ibland är det de som skapar idéerna. Den arkeologiska och historiska forskningen äger rum i en dialog med sin samhällsomgivning. Forskningen formulerar inte sanningen, kanske inte ens den senaste sanningen, utan sin tids åsikt om vad som är sant.

Det finns heller ingen sanning om vikingarna och vikingatiden att leta efter bland fynden och källorna. Vikingatidens människor och samhällen var olika och föränderliga i ett stort område och under flera århundraden. Alla svar måste bli provisoriska förenklingar.

Ibland hade vikingatidens människor horn på hjälmen, ifall figuren på tapeten i Oseberggraven föreställer en människa, och ifall legendernas bärsärkar såg ut som i Johannes V. Jensens romaner. Det är dock under alla förhållande nog säkrast att de får behålla hornen i souvenirkioskerna, annars kommer turisterna inte att känna igen dem.

Vikigar på Sollerön

Det bodde människor på Sollerön under hela vikingatiden, vare sig perioden avgränsas som i arkeologin eller i skrifthistorien. Det var kvinnor, män, barn, gamlingar i 10-12 generationer från 700-talet till 1000-talet. Var alla dessa eller några av dem vikingar?

Människorna, som bodde på Sollerön under vikingatiden, var naturligtvis vikingar i den meningen, att de talade ett nordiskt språk och levde enligt ett traditionellt nordiskt kulturmönster under vikingatiden. Rimligtvis hade väl också en och annan varit på resa över Östersjön eller Nordsjön och var på så sätt kanske lite mera viking än de andra. Om någon hade horn på hjälmen, drack mjöd ur horn och emellanåt morrade och ylade som bärsärk är däremot mera osäkert.

Vikingatiden är en kort episod på Sollerön och i historien i övrigt. Det hade bott människor på Sollerön i 7000-8000 år före vikingatiden, och det har bott människor där i 1000 år efter vikingatidens slut. Kanske är de korta århundradena, som vikingatiden omfattar, särskilt intressanta. Perioden kan diskuteras både arkeologiskt och historiskt, och det är en förändringarnas tid mer än någon annan motsvarande lång tid i Norden dessförinnan. Kanske är det också intressant att nordborna blev mera kända och ökända i omvärlden under de århundradena än någonsin tidigare.

De vikingatida gravhögarna på Sollerön är ett tilltalande och tankeväckande inslag i landskapet. Genom benresterna och föremålen, som är framgrävda ur gravhögarna, är några vikingatida människor mera kända

än de andra, och mera kända än de flesta människor, som har bott på Sollerön både före och efter vikingatiden. Hur skulle det vara att träffa någon av dem?

De skulle tala ett obegripligt tungomål. De skulle använda miner och gester, som vi skulle missförstå. De skulle ha tankar och tankebanor, som vi inte skulle kunna följa. Deras idéer och associationer skulle lämna oss utanför. De skulle hänvisa till och underförstå talesätt, ordspråk och myter, händelser och historier, som i bästa fall professorer i nordistik skulle ha sett fragment av på runstenar och i isländska handskrifter. De skulle ha verkat mycket främmande. De var mycket annorlunda människor i en avlägsen tid.

Vikingarna på Sollerön såg fram emot, och ängslades kanske ibland för, att draken skulle ha gnagt igenom Yggdrasils rötter och världsträdet skulle börja vackla. Dagens solleröbor kan se tillbaka på vikingatidens människor som några bland de många som genom tidernas lopp har bott på ön och färdats till och från ön.

Stig Welinder

professor i arkeologi vid Mitthögskolan, Östersund

Litteratur

Ur den närmast obegränsat stora utgivningsfloden om vikingarna vill jag rekommendera följande två böcker:

Steinsland, Gro & Meulengracht Sørensen, Preben 1998. *Människor och makter i vikingarnas värld*. Ordfront, Stockholm

Trotzig, Gustaf; Sten, Sabine & Thorbjörnsson, Hans 1995. *Vikingar*. Statens historiska museum, Stockholm